

Inhoud

Inleiding 9

1. Het jaar 15
2. De omgeving 36
3. De hal 52
4. De keuken 74
5. De bijkeuken en de provisiekamer 94
6. De stoppenkast 119
7. De salon 143
8. De eetkamer 171
9. De kelder 198
10. De gang 218
11. De studeerkamer 242
12. De tuin 260
13. De paarse kamer 292
14. De trap 315
15. De slaapkamer 328
16. De badkamer 352
17. De kleedkamer 383
18. De kinderkamer 413
19. De zolder 443

Plattegronden 465

Bibliografie 467

Dankwoord 492

Lijst met illustraties 493

Register 495

Inleiding

Een tijdje na onze verhuizing naar een voormalige anglicaanse pastorie in een dorp vol rustige anonimiteit in Norfolk moest ik naar zolder om uit te zoeken waar een traag maar raadselachtig gedrup vandaan kwam. Aangezien er in ons huis geen vaste zoldertrap is, kwam er een lange ladder aan te pas en moest ik me onbevallig door een luik in het plafond wurmen, wat de reden was waarom ik nog niet boven was geweest (of er sindsdien met enig enthousiasme naar ben teruggegaan).

Toen ik eindelijk in het stoffige halfdonker belandde en overeind krabbelde, ontdekte ik tot mijn verbazing een geheime deur in een buitenmuur, die vanbuiten nergens te zien was. De deur ging gemakkelijk open en leidde naar een kleine ruimte op het dak, niet veel groter dan een tafelblad, tussen de puntgevels aan de voor- en de achterkant van het huis. Victoriaanse huizen zijn vaak een verzameling van verbijsterende bouwkundige aspecten, maar dit huis was volstrekt ondoorgrondelijk: het was onbegrijpelijk waarom een architect de moeite had genomen een deur te plaatsen naar een ruimte die onmiskenbaar geen enkel nut of doel had, maar dat had wel tot gevolg dat je onverwacht op een betoverend en werkelijk schitterend uitzicht werd getrakteerd.

Er gaat altijd een kalme opwindning van uit als je blijkt te kijken naar een wereld die je goed kent, maar die je nog nooit vanuit dit perspectief hebt gezien. Ik bevond me misschien 15 meter boven de grond, wat in het midden van Norfolk min of meer een panorama garandeert. Vlak voor me zag ik de oude vuurstenen kerk, waarvan ons huis ooit een bijgebouw was geweest. Daarachter, onder aan een flauwe helling en min of meer gescheiden van de kerk en de pastorie, lag het dorp waar ze allebei bij hoorden. Aan de andere kant was in de verte Wymondham Abbey te onderscheiden, een verzameling middeleeuwse pracht die de horizon in het zuiden domineerde. In een veld halverwege gromde een tractor, die rechte lijnen in de grond trok. Verder was alles in alle richtingen rustig, aangenaam, tijdloos, onopvallend, typisch Engels platteland.

Dit alles sprak me zeer aan doordat ik net de vorige dag met mijn vriend

Brian Ayers door een flink stuk van dit uitzicht had gelopen. Brian was onlangs met pensioen gegaan als archeoloog van het graafschap en wist wellicht meer over de geschiedenis en het landschap van Norfolk dan iemand anders. Hij was nog nooit in onze dorpskerk geweest en wilde hem graag bekijken. Het is een mooi, oud gebouw, ouder dan de Notre Dame in Parijs, ongeveer van hetzelfde jaar als de kathedralen van Chartres en Salisbury. Maar Norfolk staat vol middeleeuwse kerken – er zijn er 659, meer per vierkante kilometer dan ergens anders ter wereld –, waardoor je er gemakkelijk een over het hoofd ziet.

‘Is het je ooit opgevallen,’ vroeg Brian toen we het kerkhof op liepen, ‘dat plattelandskerken bijna altijd in de grond lijken te zakken?’ Hij wees erop dat deze in een soort flauwe kom stond, als een gewicht dat op een kussen is gelegd. De fundering van de kerk lag bijna een meter onder het omringende kerkhof. ‘Weet je hoe dat komt?’

Ik gaf toe, zoals dikwijls het geval is wanneer ik met Brian meeloop, dat ik geen idee had.

‘Nou, het komt niet doordat de kerk verzakt,’ zei Brian met een glimlach. ‘Het komt doordat het kerkhof omhoog is gekomen. Hoeveel mensen denk je dat hier zijn begraven?’

Ik wierp een taxerende blik op de grafzerken en zei: ‘Ik weet het niet. Tachtig? Honderd?’

‘Dat lijkt me waarschijnlijk een tikje aan de lage kant,’ antwoordde Brian met minzame gelijkmoedigheid. ‘Denk hier eens over na. Zo’n plattelandsgemeente als deze bestaat gemiddeld uit tweehonderdvijftig mensen, wat grofweg neerkomt op duizend volwassen doden per eeuw, plus een paar duizend extra arme stakkers die nooit volwassen zijn geworden. Vermenigvuldig dat met het aantal eeuwen dat de kerk hier al staat en je ziet dat hier niet tachtig of honderd graven zijn, maar dat het aantal waarschijnlijk eerder in de buurt van de, laten we zeggen, twintigduizend zal liggen.’

Vergeet niet dat dit slechts een paar stappen bij mijn voordeur vandaan was. ‘Twintigduizend?’ zei ik.

Hij knikte zakelijk. ‘Dat is heel veel materie, dat spreekt voor zich. Daardoor is de grond bijna een meter omhooggekomen.’ Hij gaf me een ogenblik de tijd om dit te verwerken en vervolgde toen: ‘Er zijn duizend gemeenten in Norfolk. Vermenigvuldig al die eeuwen van menselijke bedrijvigheid met duizend gemeenten en je ziet dat je naar heel veel concrete cultuur kijkt.’ Hij bekeek de verschillende torenspitsen die het uitzicht bepaalden. ‘Hiervandaan kun je vermoedelijk tien à twaalf andere gemeenten zien, dus kijk je waarschijnlijk grofweg naar een kwart miljoen graven in deze directe omge-

ving – allemaal op een plek die altijd rustig en landelijk is geweest, waar nooit veel is gebeurd.’

Op deze manier verklaarde Brian hoe een landelijk, dunbevolkt graafschap als Norfolk zeventwintigduizend archeologische vondsten per jaar kon opleveren, meer dan enig ander graafschap in Engeland. ‘De mensen laten hier al heel lang van alles vallen – al lang en breed voordat Engeland Engeland was.’ Hij liet me een kaart zien van alle bekende archeologische vondsten in onze gemeente. Vrijwel elk stuk land had iets opgeleverd: neolithische werktuigen, Romeinse munten en aardewerk, Saksische broches, graven uit de bronstijd, boerderijen van de Vikingen. Net aan de rand van ons terrein heeft een boer die een veld overstak in 1985 een zeldzame, voor geen andere uitleg vatbare Romeinse fallische hanger gevonden.

Dat vond en vind ik verbazingwekkend: het idee dat een man in een toga, die op de grens staat van wat inmiddels mijn land is, zich overal beklopt en tot zijn ontsteltenis beseft dat hij zijn kleinood heeft verloren, dat vervolgens zeventien of achttien eeuwen in de grond heeft gelegen, gedurende talloze generaties van menselijke bedrijvigheid, tijdens het komen en gaan van Saksen, Vikingen en Normandiërs, tijdens de vorming van de Engelse taal, de geboorte van de Engelse natie, de ontwikkeling van een bestendige monarchie en al het andere, om uiteindelijk aan het eind van de twintigste eeuw te worden opgeraapt door een boer, die vermoedelijk ook ontsteld heeft gekeken.

Nu ik op het dak van mijn huis stond, waar ik dit onverwachte uitzicht in me opnam, besepte ik ineens dat het eigenlijk geweldig was dat tijdens tweeduizend jaar van menselijke bedrijvigheid de aandacht van de buitenwereld alleen even kortstondig was gewekt door de vondst van een Romeinse fallische hanger. De rest bestond gewoon uit eeuwen en eeuwen van mensen die rustig hun dagelijkse gang gingen – eten, slapen, vrijen, proberen je te vermaken –, en ik realiseerde me, met de kracht van een gedachte die een draai van 360 graden heeft gemaakt, dat de geschiedenis daar eigenlijk voornamelijk uit bestaat: massa’s mensen die doodgewone dingen doen. Zelfs Einstein zal grote delen van zijn leven hebben nagedacht over zijn vakantie, of zijn nieuwe hangmat, of hoe bevallig de enkel was van de jongedame die aan de overkant van de straat uit de tram stapte. Zulke dingen vullen ons leven en ons denken, en toch behandelen we ze als randverschijnselen die het overdenken nauwelijks waard zijn. Ik weet niet hoeveel uur er tijdens mijn schooljaren is besteed aan de behandeling van de eerste Amerikaanse wet tegen de slavernij of de Rozenoorlog, maar dat is veel en veel meer dan ik ooit heb mogen of moeten besteden aan de geschiedenis van eten, slapen, vrijen en proberen je te vermaken.

Daarom leek het me interessant om eens een boek lang de dagelijkse din-

gen in het leven onder de loep te nemen, om ze eindelijk eens op te merken en te behandelen alsof ze ook belangrijk waren. Toen ik in huis rondkeek, merkte ik tot mijn schrik en enigszins ontzet hoe weinig ik wist van de huiselijke wereld om me heen. Terwijl ik op een middag aan de keukentafel nonchalant met het peper-en-zoutvaatje zat te spelen, bedacht ik dat ik geen flauw idee had waarom we van alle specerijen ter wereld eeuwig trouw zijn gebleven aan dit tweetal. Waarom bijvoorbeeld geen peper en kardemom, of zout en kaneel? En waarom hebben vorken vier tanden en niet drie of vijf? Daar moesten redenen voor zijn.

Tijdens het aankleden vroeg ik me af waarom er op elke mouw van al mijn colberts een rij nutteloze knopen zit. Op de radio hoorde ik praten over iemand die betaalde voor *room and board*, voor kost en inwoning, en ik besepte dat als er over 'room and board' wordt gesproken, ik de *room* of kamer kan begrijpen, maar geen idee heb wat ze met die *board* of plank bedoelen. Ineens leek het huis een geheimzinnige plek.

Zodoende ontstond het idee er een reis door te maken, van de ene naar de andere kamer te dwalen om na te gaan welke rol ze stuk voor stuk hebben gespeeld in de evolutie van het huiselijk leven. De badkamer zou de geschiedenis zijn van de hygiëne, de keuken van het koken, de slaapkamer van seks, dood en slapen enzovoorts. Ik zou een wereldgeschiedenis schrijven zonder het huis uit te hoeven.

Daar ging een zekere aantrekkingskracht van uit moet ik zeggen. Ik had onlangs een boek geschreven waarin ik een poging had gedaan inzicht te verwerven in het universum en hoe het in elkaar zit, wat nogal een onderneming was geweest, zoals je zult begrijpen. Daardoor was het zonder meer aanlokkelijk om te maken te hebben met iets wat zo keurig begrensd en genoeglijk eindig was als een oude pastorie in een Engels dorp. Dit was een boek dat ik op mijn sloffen af kon.

In werkelijkheid was het totaal anders. Huizen zijn verbazend complexe vergaarbakken. Tot mijn grote verbazing ontdekte ik dat alles wat in de wereld gebeurt – alles wat wordt ontdekt of uitgevonden, of waar bitter om wordt gevochten – uiteindelijk op de een of andere manier in je huis belandt. Oorlogen, hongersnoden, de Industriële Revolutie, de Verlichting – ze zijn allemaal aanwezig in je banken en ladekasten, zitten verstopt in de plooiën van je gordijnen, in de donzige zachtheid van je kussens, in de verf op je muren en in het water in je leidingen. Daardoor is de geschiedenis van het huiselijk leven niet gewoon een geschiedenis van bedden en banken en fornuizen, zoals ik vaag had aangenomen, maar van scheurbuik en guano en de Eiffeltoren en wandluizen en lijkroef en zo'n beetje alles wat er verder ooit is ge-

beurd. Een huis is geen schuilplaats voor de geschiedenis. Het is de plek waar de geschiedenis uiteindelijk belandt.

Ik hoef er nauwelijks op te wijzen dat elke geschiedenis de neiging heeft uit te dijen. Het was van meet af aan duidelijk dat ik pijnlijk selectief zou moeten zijn om het verhaal over het huiselijk leven in één boek te laten passen. Hoewel ik me dus af en toe in het grijze verleden waag (je kunt het bijvoorbeeld niet over baden hebben zonder de Romeinen te noemen), concentreert dat wat volgt zich voornamelijk op de gebeurtenissen van zo ongeveer de laatste honderdvijftig jaar, toen de moderne wereld werkelijk is ontstaan – en dat is toevalligerwijs precies zolang als het huis bestaat waar we zo dadelijk doorheen gaan dwalen.

We zijn er zo aan gewend geraakt om comfort in ons leven te hebben – om schoon, warm en weldoorvoed te zijn – dat we zijn vergeten hoe recent het meeste hiervan is verworven. Het heeft ons in feite eeuwen gekost om dit allemaal te bereiken, en toen kwam alles tegelijk. Hoe dat is gegaan toen het zo ver was en waarom het zo lang heeft geduurd om zo ver te komen, wordt in dit boek beschreven.

Hoewel ik het dorp waarin de oude pastorie staat niet nader heb geïdentificeerd, bestaat het huis echt en de mensen die ermee in verband worden gebracht bestaan (of bestonden) eveneens. Ik moet ook opmerken dat het stuk over de eerwaarde Thomas Bayes in Hoofdstuk 1 in iets andere vorm is verschenen in een inleiding die ik heb geschreven voor *Seeing Further: The Story of Science & the Royal Society*.



Een kijkje in Joseph Paxtons luchtige Crystal Palace op de Grote Tentoonstelling van 1851. De poorten staan nog steeds in de Kensington Gardens.

HOOFDSTUK 1

Het jaar

I

In de herfst van 1850 verrees in Hyde Park in Londen een zeer opmerkelijk gebouw: een reusachtige kas van glas en ijzer die bijna 8 hectare grond besloeg en vanbinnen zo hoog en uitgestrekt was dat de St Paul's Cathedral er vier keer in kon. Gedurende de korte tijd van zijn bestaan was dit het grootste gebouw ter wereld. Officieel stond het bekend als het Paleis van de Grote Tentoonstelling van Nijverheidsproducten uit Alle Landen en het was ontegenzeggelijk schitterend, maar dan vooral omdat het zo plotsklaps, met zo verbazend veel glas, in al zijn glorie onverwacht aanwezig was. Douglas Jerrold, een columnist van het weekblad *Punch*, gaf het de bijnaam Crystal Palace en die is nooit meer verdwenen.

Het had maar vijf maanden gekost om het te bouwen. Het was een wonder dat het überhaupt was gebouwd. Nog geen jaar daarvoor had het niet eens bestaan als idee. De tentoonstelling waarvoor het was bedacht, was de droom van ambtenaar Henry Cole, wiens andere voornaamste aanspraak op historische vermaardheid bestaat uit de uitvinding van de kerstkaart (om de mensen zo te stimuleren de nieuwe pennypost te gebruiken). In 1849 bezocht Cole de tentoonstelling van Parijs – naar verhouding een provinciale aangelegenheid, beperkt tot Franse fabrikanten – en daarna wilde hij heel graag iets dergelijks in Engeland proberen, maar dan grootser. Hij wist allerlei vooraanstaande personen, met inbegrip van prins Albert, enthousiast te maken voor het idee van een Grote Tentoonstelling, en toen op 11 januari 1850 de eerste vergadering plaatsvond, was het de bedoeling dat de tentoonstelling op 1 mei van het jaar daarop haar poorten zou openen. Daardoor hadden ze krap zestien maanden om het grootste gebouw dat iemand zich ooit had voorgesteld te ontwerpen en te bouwen, tienduizenden exposities van over de hele wereld aan te trekken en op te zetten, restaurants en toiletten te voorzien van alles wat nodig was, personeel in dienst te nemen, verzekeringen en de beveiliging door de politie te regelen, strooibiljetten te drukken en nog een miljoen an-

dere dingen te doen, in een land dat er helemaal niet van overtuigd was dat het zo'n kostbare en ontwrichtende bedoening eigenlijk wel wilde. Het was overduidelijk een niet te verwezenlijken ambitie en de volgende paar maanden slaagden ze er overduidelijk niet in die te verwezenlijken. Tijdens een open prijsvraag werden er 245 ontwerpen voor de tentoonstellingsruimte ingediend. Ze werden allemaal afgewezen omdat ze niet uitvoerbaar waren.

Toen het comité geconfronteerd werd met een totale mislukking deed het wat comités die de wanhoop nabij zijn soms doen: het stelde een commissie in met een betere naam. De Bouwcommissie van het Koninklijke Comité voor de Grote Tentoonstelling van Nijverheidsproducten uit Alle Landen bestond uit vier mannen – Matthew Digby Wyatt, Owen Jones, Charles Wild en de beroemde ingenieur Isambard Kingdom Brunel – en kreeg slechts één opdracht: om met een beperkt en geslonken budget een waardig ontwerp te bedenken voor de grootste tentoonstelling uit de geschiedenis, die over tien maanden zou beginnen. Van de vier commissieleden was alleen de jonge Wyatt opgeleid tot architect, en hij had nog nooit iets gebouwd; in dit stadium van zijn carrière verdiende hij de kost met schrijven. Wild was ingenieur en had vrijwel uitsluitend ervaring met boten en bruggen. Jones was binnenhuisarchitect. Alleen Brunel had ervaring met grootschalige projecten. Hij was zonder enige twijfel een genie, maar een verontrustend genie, aangezien er bijna altijd gigantische hoeveelheden tijd en geld vereist waren om het midden te vinden tussen zijn verheven visioenen en een haalbare werkelijkheid.

Het gebouw dat de vier mannen nu bedachten was iets dat ongelukkige verbazing wekte. Een reusachtige, lage, donkere schuur van een gebouw, zwanger van somberheid, met het elan en de speelsheid van een abattoir, waardoor het leek op iets wat haastig was ontworpen door vier mensen die volkomen langs elkaar heen hadden gewerkt. De kosten waren nauwelijks te berekenen, maar het stond sowieso vrijwel vast dat het niet te bouwen was. Er zouden dertig miljoen bakstenen nodig zijn en er was geen garantie dat zo'n aantal op tijd was te krijgen, laat staan te leggen. Het geheel zou worden bekroond door Brunels bijdrage: een ijzeren koepel met een doorsnede van 60 meter – zonder meer een opvallend kenmerk, maar een beetje vreemd op een gebouw zonder bovenverdiepingen. Niemand had ooit zo'n massief ding van ijzer gebouwd, en Brunel kon uiteraard pas gaan hameren en hijsen als er een gebouw onder stond – en dat moest allemaal worden gedaan en voltooid in tien maanden, voor een project dat nog geen halfjaar zou blijven staan. De vraag wie het na afloop weer allemaal zou moeten slopen en wat er met die machtige koepel en die miljoenen bakstenen moest gebeuren was te verontrustend om zelfs maar over na te denken.

In deze oplopende crisis verscheen de kalme, bekende figuur Joseph Paxton, de hoofd tuinman van Chatsworth House, het voornaamste landgoed van de hertog van Devonshire (dat echter op die eigenaardig Engelse manier in Derbyshire lag). Paxton was een duivelskunstenaar. Hij werd in 1803 in een arm boerengezin in Bedfordshire geboren en op zijn veertiende in de leer gedaan bij een tuinman, maar hij onderscheidde zich zo dat hij binnen zes jaar de leiding had over een experimenteel arboretum in het westen van Londen, bij de nieuwe en prestigieuze Horticultural Society (die weldra de Royal Horticultural Society zou worden) – een verbazend verantwoordelijke baan voor iemand die eigenlijk nog een jongen was. Daar raakte hij op een dag aan de praat met de hertog van Devonshire, de eigenaar van het naburige Chiswick House en vrij veel van de rest van de Britse eilanden – ruim 80 000 hectare productieve landbouwgrond die lag uitgespreid rond zeven grote landhuizen. De hertog mocht Paxton ogenblikkelijk, klaarblijkelijk niet zozeer omdat Paxton een bijzonder geniale indruk maakte als wel omdat hij sprak met een luide, heldere stem. De hertog was doof en waardeerde het als iemand duidelijk sprak. Hij vroeg impulsief of Paxton hoofd tuinman van Chatsworth wilde worden. Paxton ging op zijn aanbod in. Hij was tweeëntwintig.

Geen enkele aristocraat heeft ooit zo'n ongelooflijk verstandige zet gedaan. Paxton stortte zich op zijn taak met een energie en toewijding die domweg verbluffend waren. Hij is verantwoordelijk voor het ontwerp en de bouw van de beroemde Emperor Fountain, die een waterstraal bijna 90 meter omhoog kon spuiten – een waterbouwkundig kunststukje dat in Europa nog altijd maar één keer is overtroffen –, en hij heeft verder de grootste rotstuin van het land aangelegd, een nieuw dorp bij het landgoed ontworpen, zich ontwikkeld tot de meest vooraanstaande dahlia-expert ter wereld, prijzen gewonnen omdat hij de beste meloenen, vijgen, perziken en nectarines van het land had gekweekt, en hij heeft een enorme tropische kas gebouwd, de zogenaamde Great Stove, die 4000 vierkante meter besloeg en vanbinnen zo ruim was dat koningin Victoria er tijdens een bezoek in 1843 in een rijtuig doorheen kon rijden. Door het landgoed beter te beheren wist hij de schulden van de hertog met een miljoen pond te verminderen. Met toestemming van de hertog lanceerde en leidde hij twee tuinbladen en een nationaal dagblad, de *Daily News*, waar Charles Dickens kort voor heeft gewerkt. Hij schreef boeken over tuinieren, investeerde zo verstandig in de aandelen van spoorwegmaatschappijen dat men vroeg of hij wilde toetreden tot de raad van bestuur van drie ervan, en in Birkenhead, in de buurt van Liverpool, ontwierp hij het eerste stadspark ter wereld en legde dat ook aan. Dat sprak zo tot de verbeelding van de Amerikaan Frederick Law Olmsted dat hij het als voorbeeld heeft gebruikt voor Central